

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

11.

Նոր-Նախիջևան

Նոյ. 16 [1909]

Գերապատիւ

Հ. Ն. Ակինեան¹,

Թէեւ գրած նամակին պատասխանը չեմ ստացար դեռ, բայց ուրիշ կարեւոր և օտիպողական գործի մը համար հարկ կը համարեմ երկրորդ գրութեամբ մը դիմել Ձեզ և խնդրել Ձեր պատասխանը:

Ազգային բարեգործ անհատ մը կ'առաջարկէ ինձ կազմել Արդի Հայերէնի կանոնաւոր բառարան մը, որ պարունակէ ներկայ լեզուին ամբողջ հարստութիւնը (ա. գրաբար բառեր, Բ. նոր կազմուած և սովորական դարձած բառեր, Գ. գաւառական ընտիր հայերէն բառեր): Միայն ինքը պիտի հոգայ: Ես ընդունեցի օրով, որովհետեւ իմ հին փափաքս էր այդ և շատոնց արդէն այդպիսի նպատակի մը կը ձգտէին: Կազմած եմ արդէն Գաւառական ընդարձակ բառարան մը (30.000 բառով), որ Մայիսին պիտի ներկայացնեմ Հազարեան ճեմարանի մրցանակաբաշխութեան², կազմած ունիմ նաև նոր բառերու բաւական ընդարձակ բառարան մը՝ որոնք նոր նշգրտակներու ձեռքով կիրառուած են և աշխարհաբար լեզուին մէջ մտած: Այժմ հարկաւոր է ապագրական ծախքին վրայ խօսիլ: Նոյն անձը կը փափաքի որ գիրքը ապուրի Վիեննայի վանքը, զոր իրաւամբ մեր ամէնէն յառաջագէտ հաստատութիւնը կը համարէ: Ուստի կը խնդրեմ որ հաճիք, ապարանատէր Հայր Սուրբին հետ խորհրդակցեցեալով, յայտնել ինձ նետեկալ հարցունքներուս պատասխանը:

1. Յանձն կ'առնէ՞ք նոյնպիսի բառարանի ապագրութիւնը:

2. Թուղթն ու առեքը ըլլալով Կոյաւի Գերմաներէն-Հայերէն բառարանին³ թղթին ու տառերուն տեսակէն, զրքին մեծութիւնն ու դիրքը ըլլալով ճիշտ Larousseի⁴ 1908 թուի ապագրութեան դիրքովն ու մեծութեամբ (այն է 10 սմ. 2 մլ. լայնք և 16 սմ. 2 միլ. երկայնք երկու սիւնակով, առանց լուսանցքը հաշուելու), ինչչեան ծախք կը նստի 1000 օրինակը, 2000 օրինակը, 3000 օրինակը (ամէն մէկուն համար զատ զատ կը խնդրեմ նշանակել), 16 երեսնոց մէկ մամուլը: Բոլոր ծախսերը մէջը հաշուեցէք, Թուղթ, ապագրութիւն, սկիւն ևն.:

3. Կը ցանկանայինք որ Բառարանը պատկերադարձ ըլլար: Ասոր համար կը խնդրեմ յայտնել թէ վանքը յարմարութիւն ունի՞ր և առանձին վճարք հարկ է: Պատկերները պիտի ըլլան շատ փոքր ու հասարակ, ցոյց աւելու համար այն առարկաները՝ որոնք լեզուով բացատրել կարելի չէ. ինչ. օտարակ, առիւծ ևն.: Ասոր համար կրնաք ուղարկել գերմաներէն նոյնանման պատկերադարձ բառարան մը, որուն պատկերները տրամադրելի ըլլան Ձեզ և ես կը նշանակեմ միայն պատկերին համար կամ էջը, Կրով դիւրութեամբ կը գտնէք և ահալ կը գտնէք: Եթէ առոր համար առանձին ծախք մը կայ, այդ ալ նշանակեցէք:

Գրքին ծաւալը չեմ կրնար այժմէն որոշել. յոյս ունիմ որ հազար էջով բան մը փ'ըլլայ⁵:

Թէ այս և թէ նախորդ նամակիւր պատասխանը կը խնդրեմ շուտով հաճիք ուղարկել: Ս. Մեդրերի⁶ համար Ձեր նպատաստութեան պատասխանին անդգէտ կ'ապագեմ:

Խնարհ յարգանք
եմ Ձերդ՝ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

¹ Հ. Ներսես Ազննեան (1888 - 1963), Վիեննայի Մխիթարեան, ակադեմիկոս Բանասեր, ձեռագրագետ, պատմաբան, ՂԱ-ի խմբագիր 1909 - 1913, 1920 - 1963: Ունի բազմաթիվ ուշխատութիւններ և յօդուածներ:

² Հայերէն գաւառական բառարան, Թիֆլիս, 1913, 1441 էջ (հիմնական ազգագրագիտական ժողովածու, հատոր Թ):

³ Կոլլաւ Հ. Ա., Բառագիր գերմաներէն - հայերէն, Վիեննա, 1889:

⁴ Petit Larousse illustré, Փրանսերէն լեզուի հասարակ և յատուկ անունների համառոտ բառարան, որ ամէն տարի լոյս է տեսնում բարեփոխուած և լրացուած:

⁵ Զր. Ահառեանն այսպիսի բառարան չպատրաստեց: Այն առաջարկող եղել է Ինչ - որ Մ. Պալեան. «... զոր առաջարկած էր իրեն Մ. Պալեան: Ան սկսած էր արգէն տեսնել պատրաստութիւններ. բայց Պալեան ետ առած է իր խոստումը» (Հ. Ն. Ակինեան, ՂԱ, 1953, էջ 456):

⁶ Տե՛ս նաժ. 8, ծան. 2:

12.

[Նոր - Նախիջևան

1910 Փետրվ. 2]

Գերապատիւ Հայր Ակինեան,

Նախ շնորհակալութիւն կը յայտնեմ Ձեզ, որ խնայած չէք Ձեր փանքերը՝ Հանգէտ փետրվարի թիւին մէջ սկսելու Ս. Մեսրոբի երթող հատորս (Հայոց գրեւորը)¹: Սակայն խորին ցաւով տեսայ որ գրքին առաջին լիւրիքը անձանաչելի ըլլալու հափ յապաւուած է: Յայտնի է թէ այս յապաւումը եղած է Հաթեան նշանագրեր չունենալով պատրաստի, Ձեր կողմէ աւելցուցած էք սա՛ խօսքերը թէ բոլոր նշանագրերը դնել նպատակաւորիկ կը համարիք: Ինչպէս պիտի ընէք ուրեմն, երբ նշանագրաց վերջին հատուածով սկսուի համեմատութիւն Հաթեան նշաններու և հայ նշանագրերու, որ իմ աշխատութեանս նշանաւոր արգիւնքներէն մէկն է: Հաթեան նշանագրերը դնելով՝ ես ունէի երկու նպատակ. նախ տալ այն հայոց համար (որոնք միջոց չունին Ենէնի խոշոր գիրքը՝ ձեռք բերելու, կամ լեզուին ծանօթ չեն), մի համառոտ այբբենարան, որով կարելի կը լինէր նոյնպիսի արձանագրութիւններէ օգտակարու համարուն մէջ ժողով: Երկրորդ՝ Հայ նշանագրերու (իմաստնոց նշանագիրք) հետ համեմատութեան եզր, որովհետեւ հայոց մէջ ըստական տարածուած կը տեսնեմ այն սխալ կարծիքը թէ հայ նշանագրերը ծագած են Հաթեաններէն: Եւ վերջապէս, եթէ Հաթեանք Հայերն են, պէտք է ուրեմն որ ճշայոց գրերը ուսումնասիրութիւն մը անպատճառ ունենայ անոնց մտողական ցուցակը: Այս մասին ես նախապէս դիմած լինելով Ձեզ և կարծելով միանգամայն թէ ունիք պէտք եղած տառերը, չստացայ բացատրական պատասխան: Նշանագրերուն համար գրեցիք թէ յանձն կ'առնէք փորագրել տալ: Արդ՝ եթէ նշանագրերը կարելի է փորագրել տալ, կարելի չէ՞ արդեօք փորագրել տալ նաև միւս պոկտա Հաթեան նշանները, որոնք թուով շատ աւելի նուազ ըլլալով քան նշանագրերը, բնականաբար և աւելի դիւրին պիտի ըլլան: Այս պատճառաւ այժմ կ'առաջարկեմ Ձեզ՝

1. Եթէ կարող էք՝ պատրաստել տուէք պոկտա հաթեան տառերը խմբագրութեան՝ ծախով: Եթէ այս բանը անկարելի է, ա՛յն ժամանակ օտկոտուած եմ ծախքը իմ վրաս վերցնել: Աշխարհաբար բառարանի՞ առթիւ գրած էիք թէ պատկերներու փորագրութիւնը շատ չնչին գներով կարելի է ընել, իսկ այս նշանները աւելի աժան պիտի ըլլան: Ուստի կը խնդրեմ որ նախ դները յայտնէիք ինձ, որպէս զի թէ իրօք աժան բան մ'են, օրինակ մինչև 5 բուլբլի, իմ ծախքով փորագրել տամ: Այս պատգառային ինձ տրուելու են այնքան արտասպաւ օրինակներ, որչափ հարկ է ծածկելու համար՝ բրած ծախքս:

2. Եթէ փորագրութիւնը թանկ է, այն ատեն կը խնդրեմ որ արտասպաւ հաթեան մէջ իմ բնագիրը անփոփոխ պահուի և միայն չգտնուած հաթեան տառերուն տեղը բաց թողուի, որ. ձեռն. 1. (բաց տեղ) Աստուած: Պակասներուն տեղ եւ անձամբ

ձեռքով նկարելով կը լեցնեմ... Հայկական ապագաութիւնները այսպէ՛ս կը լինին... Կամ թէ ոչ՝ հոս ամէն ինչ հեռապատիկ աման ըլլալով՝ կրնամ նոր՝ փորձագրել տալով ապագրել: Այս խնդրածներս կը փափաքէի որ անպատեառ ուշադրութեան առնէիք, որովհետեւ հակառակ պարագային ստիպուած պիտի լինիմ ոչնչացնել ամբողջ այդ մի թերթը և հոս նոր ծախքեր ընելով՝ ամբողջ թերթը տպել և էջահամարներն ալ խանգարել, ինչ որ իմ վրաս աւելի մեծ ծախս պիտի նստի:

Աշխատողքը իմաստոցը արդէն ուղարկած ըլլալով Ձեզ, կը խնդրեմ որ անգամ մը ուշադրութեամբ աչքէ անցունէք և յայտնէք թէ պիտի կարենա՞ք ամբողջութեամբ տպել: Եթէ նորէն յապաւումներ պիտի ըլլան, կամ եղած նշանագրերէն մէկը միւսը պիտի կրճատուի, այն ատեն կը խնդրեմ որ բարեհաճիք ձեռագիրս ետ ուղարկել: Եթէ Աշխատչա Ամսօրեայն ալ չկարենայ ամբողջութեամբ տպել այդպիսի յօդուած մը, ըսել է թէ այդպիսի յօդուած մը բնաւ տպուելու չէ հայոց մէջ:

Կ'սպասեմ ուրեմն Ձեր պատասխանին և միանգամայն արտատպութեան փորձերուն, զոր յուսով եմ թէ անշուշտ պիտի ստանամ: Դուք ինքներդ լինելով մեր ամէնէն ձեռնհաս քանոններէն մէկը (փակագծի մէջ թոյլ տուէք ինձ յայտնել կարծիքս: Տաշեան և Ալիսեան այսօր հայ քանասիրութեան հորիզոնին վրայ փայլող միակ աստղերն են: Մարածներ շատ ունինք, բայց անոնց խօսքը չեմ ընէր), — անշուշտ ինքնին իսկ պիտի ցանկաք որ քանասիրական այսպիսի աշխատութիւն մը ըստ կարելւոյն լաւ ըլլայ: Տպագրութեան մէջ սպրդած են քանի մը տառասխալներ ալ, բեռնագրութեանց աղիւսակին մէջ գաղափարանշանները ամբողջապէս սխալ են շարունակ, կ'երևայ թէ ձեռագիրը VETSO ունենալով, շարքը չգիթուած է: Այս սխալները կրնայի ուղղել արտատպութեան մէջ:

Անուիրակ՝ բառին մասին գրածս՝ կը ցաւիմ որ ուշ է հասեր ձեր ձեռքը, հիւանդութեանս պատճառաւ: Ձեր տուած օրինակները ըսածս աւելի հաստատեցին: Եթէ կ'ուզէք նոր փոքր յօդուած մը գրեմ այս մասին Հանդէսի համար, հիմնուելով Ձեր օրինակներուն վրայ:

Կը փափաքէի զիտալ թէ ի՞նչ եղաւ Թաւրիզի ձեռագրաց արտատպութիւնը: Հանդէսի կողմէ վրայ այս անգամ հարց մը արուած էր քաղաքական տեսութեան համար: Մենք կը փափաքէինք որ Հանդէսը օրէ օր աւելի մեծնայ և ամբողջապէս նուիրուի հայագիտութեան, ուստի ո՛չ միայն իմ, այլ և մեր թեմական դպրոցին (որ քաժանորդ է) և մեր բոլոր ուսուցիչներուն կարծիքն է որ այդպիսի տեսութիւններ ի սպառ մուտք չգործեն Հանդէսի մէջ: Եւ ո՛չ միայն այդպիսի քաղաքական տեսութիւններ, այլ և այնպիսի Վիլսոնական — միլատոսականներ, որով Թաւրիզի վանանդեցին մեր գլուխը կ'սեռեցնէ ահա այս երկու անգամ է՞, կը զարմանամ Հ: Մենք վիշտանի վրայ: Ինքը վիշտանական է, գիտէ ըստի որ ոսկեգրեան հայերէն, քանասիրական և լեզուաբանական կարողութեամբ օժտուած է, և վեր կը լինայ կը գրէ այդպիսի բաներ, որ... Ես ալ չգիտեմ ինչպէս որակեմ: Գլխիս Ե-ճ հատ օրաթերթ ունի, ասոնց մէջ տե՛ղ պակեցաւ: Երբ տեսնուած է որ ամսաթերթ մը, գիտական — ուսումնական ամսաթերթ մը, իլլէ այսպիսի հասարակ լրագրական բաներ գրէ: Ի սէր Աստուծոյ, հեռու պահեցէք Հանդէսը այս, չեղում ձա՞մբէն: Թողէ՛ք ատենք վիշտանիկ Բազմալէպին: Թա՛ղ մէկ հատ շնորհքով թերթ ալ հայերը ունենան: Բանասերի՞ օրինակը աչքերնուս առջև ըլլայ:

Նոր հարց մը. — ձեռքի տակ բոլորովին պարտաւոր ունիմ Classification¹⁰ իր Թարգմանութիւնը, կրկնապատիկ ընդարձակած և ամէն բարբառով ալ նմոյշ մը գրած: Կրնա՞յ ընդգուշուի Հանդէսի մէջ: և ասոր ապագրութեան իրաւունք ստանալու համար ո՞ւր պէտք է դիմել և ինչպէս, որովհետեւ իրաւունքը ըստ սովորութեան վերապահեալ է հրատարակչին: Հանութեան գէպքում¹¹ յանձն կ'առնէիք դիմել ուր հարկն է¹²:

1910 Փետրվ. 2

Խնամարձ յարգանք
Ձերդ՝ Հ. ԱՅԼԱԻՆԱՆ

¹ «Հայոց գրեր», Նախ՝ ՀԱ, 1910-1915, 1921, ապա՝ Աղդ. մատ., հիմ, 495 էջ:

² Jonson H., *Hittiter und Armenier*, Ստամբուլ, 1898, տախտակ Ա-Ժ:

³ Տե՛ս նաև. 11:

⁴ Այս խմբագրական խնդիրը լուծուել է այսպէս. «Փաղափարանները... Թուով 57 են ըստ Ենսենի հաւաքման, որոնցմէ կը ներկայացնենք հոս ինչ ինչ ձեռք միայն, ամբողջական ցանկը տալու համար նշաններ չգտնուելով» (Հայոց գրերը, էջ 6):

⁵ «Հայ նշանագրերու նոր ցուցակ մը», ՀԱ, 1927, էջ 205 և յաջ.:

⁶ Նուիրակ և Շարաղար բառերը (Ստուգարանութիւն), ՀԱ, 1910, Թ. 4, էջ 119-120: Ն. Ակիւնանը ն. տ., էջ 9 և յաջ., բաղմամբիւ վկայութիւններէց եղբակացրել է, թէ Նուիրակը նշ. տարքայի անձնապահ, բարապան, իսկ ըստ Աճ-ի՝ «1. Պալատական յատուկ պաշտօնեայ՝ որ արքունիք կանչուած անձերին առաջնորդում էր թագաւորի առաջ. 2. Թագաւորի կամ իշխանի առաջից գնացող պաշտօնաւոր՝ որ նրա գալուստն է յայտարարում և ճանապարհ բաց անում» (Հայ. արմ. բառ., Նուիրակ):

⁷ Տրուած աննշան քաղաքական հարցը ՀԱ, 1910, Թ. 2-ի 1-ին կողքի ներսում է, պատահաւ «Հորիզոն» թերթի Թ. 55-ին:

⁸ Թաքուլ Վանանդեյի-ն Հ. Փարիզէլ Մէնէլիշեանն է, որ ստորագրել է Նաև Մ. Մանուակ և Մեծածորցի: ՀԱ 1910-ում ունի Հայոց կեանք 1909-1910, յօդուածը, էջ 34-ում «Փաղապարտն է Հայերու Ենթադրեալները. Աճ-ը սա է նկատի ունեցել, որին այսպէս է պատահապատուել ՀԱ 1910, Թ. 4-ի 1-ին կողքի ներսում. 2. Ա. — 1. Առանձին նամակ պիտի գրուի: Բայց ինչ որ խմբագրութեան կը հայի, հրապարակաւ ալ կ'ուզենք լուսարարել: Փաղտնիք մը չէ, որ հայ հասարակութիւնը զեռ. ի վիճակի չէ՝ զուտ փրական կամ մասնաւոր բանասիրական թերթ ապրեցնելու: ՀԱ-ի 24 տարուայ ընթացքը պարզապէս քրեանդէսական զոհողութիւն է Միաբանութեան համար: Բայց հազիւ թէ «Իլալսան Մալսան» — ինչպէս զարմանօք կարդացինք 24-ը նամակին մէջ — սկսանք խառնել, աւելի յուսատու և հանելի երկարութիւն մը սկսաւ առնուլ բաժանորդներու ցանկը... C'est l'argent qui fait la guerre կամ լաւագոյն գերմ.՝ Geld regiert die Welt! Կարծենք ամէն զոհարեութիւն ալ չափ մը կ'ունենայ, չէ՞: 2. Բացարձակապէս հաւատարմի կը մնանք հայագիտական թերթի նկարագիրը պահելու: Բայց եթէ հայերէնով զբաղիլն հայագիտական է, որչափ ևս առաւել՝ հայ անհատով և հայ ազգով պարապելը, Մեր յօդուածներու չափելու կարկինն այս է:»

⁹ Ռամսաւէ, հայագիտական հանգէս, Փարիզ, 1899-1907, խմբագիր և տնօրէն՝ Կ. Բաւմաշեան, գեղագործ և հայագէտ. սկզբում միայն հայագիտական, յետագայում տեղ է յատկացրել նաև գեղարուեստական գրականութեան, ազգագրութեան, հասարակական, տնտեսագիտական, արհեստագիտական խնդիրների, բայց այդ խառնուրդն անգամ չի փրկել հանգէտը:

¹⁰ H. Adjarian, *Classification des dialectes arméniens*, [Հայերէն բարբառների դասակարգում], Փարիզ, 1909, 88 էջ:

¹¹ Ինքնագրում՝ այսպէս:

¹² Հ. Աճառեան, Հայ բարբառագիտութիւն: Ուրուպի և դաստիարակի հայ բարբառների (բարբառագիտական քարտէզով): Մատենա-Ն. Նախիջևան, 1911, 305 էջ, «Եմինեան ազգագրական ժողովածու», հատ. Ը:

(Ճարտ. Մանգիլի՝ 6)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ